

Резюме

Капелюшная М. В. Историко-правовые исследования законодательных основ государственного строительства в Украине (1917–1921 гг.): аналитический обзор научного наследия правоведов украинской диаспоры.

В статье проанализированы исследования историков права украинской диаспоры, посвященные проблеме изучения законодательных основ национального государственного строительства в период Украинской революции 1917–1921 гг. Утверждается, что правоведами диаспоры проблема законодательных основ государственного строительства в Украине революционной эпохи не только активно осмысливалась, но и популяризировались сами законодательные акты. Акцентируется внимание, что именно за пределами Украины были изданы первые комплексные и обобщающие труды по проблеме, которые стали своеобразным основанием для глубокого осмысления и дальнейшего комплексного исследования темы современными отечественными правоведами.

Ключевые слова: историки права украинской диаспоры, законодательство, национальное государственное строительство, Украинская революция 1917–1921 гг.

Summary

Kapelyushna M. Historical and legal research of state legislative building in Ukraine in 1917–1921: analytical review of scientific heritage of legists of ukrainian diaspora.

This paper analyzes the researches of problems of studying of the legal framework of the national state building during Ukrainian Revolution in 1917–1921 by historians of law of Ukrainian diaspora. Author proves that lawyers of diaspora not only actively analyzed the problem of foundations of state building in Ukraine during the revolutionary period but also popularized legal acts. It is noted that outside Ukraine first comprehensive and integrated works on this problem that became the foundation for comprehension and further complex research of the problem by contemporary domestic lawyers were published.

Key words: Ukrainian diaspora historians of law, legislation, national state building, Ukrainian Revolution 1917–1921.

Отримано 7.06.2013

УДК 340.132.6

М. В. КОТЕНКО

Микола Віталійович Котенко, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**СИСТЕМНИЙ СПОСІБ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ:
ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА МІСЦЕ В СИСТЕМІ
ПРАВОІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

В юридичній літературі питання змісту та різновидів способів тлумачення правових норм, у тому числі й питання системного способу тлумачення правових норм, досліджувались переважно в аспекті вивчення її проблем та розкривались у працях таких вчених, як С. В. Бобровник, Ю.Л. Власов, Г. П. Задорожний, Б. С. Ебзеєв, П. Б. Євграфов, О. В. Зайчук, В. О. Котюк, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, О. В. Петришин, А. М. Талалаєва, Ю. М. Тодика, А. М. Толочко, Т. Я. Хабрієва, А. Ф. Черданцев, Ю. С. Шемшученко та інших. Однак, незважаючи на досить високу активність наукового вивчення питань способів тлумачення правових норм, слід зазначити, що проблематика теоретико-правового дослідження вказаних питань зумовлюється невизначеністю та дискусійністю розуміння в науці теорії держави і права понятійних аспектів системного способу тлумачення правових норм; ознак системного способу тлумачення правових норм, а також його місця в системі юридично значимої діяльності.

Проблематика розуміння поняття, сутності, природи, змісту та структури системного способу тлумачення правових норм не є новою, однак єдиних підходів до цих питань на сьогодні в юридичній науці не вироблено. Окрім того, проблематика системного способу тлумачення правових норм потребує відповідного наукового саме загальнотеоретичного переосмислення в контексті сучасних реалій розвитку права, тих особливостей, які впливають на його зміст, результативність тощо. Тому метою цієї наукової роботи буде аналіз стану наукової розробки питань системного способу тлумачення норм права, уточнення поняття та ознак вказаного способу тлумачення правових норм.

Тлумачення правових норм є складним правовим явищем, яке зумовлюється тими способами, за допомогою яких проводиться таке тлумачення. Від того, на скільки науково обґрунтовано та доцільно з точки зору юридичної практики буде обрано систему способів тлумачення, тим об'єктивніше та результативніше буде здійснено саме тлумачення правових норм. У змісті єдиного на сьогодні дисертаційного дослідження, яке присвячено питанням системного тлумачення, його автором М. Л. Дворніковим зроблено спробу обґрун-

тувати авторське визначення «системного способу тлумачення норм права», під яким вченим пропонується розуміти сукупність прийомів, використання яких, базуючись на зіставленні двох або більше юридичних норм, допомагає розкрити сенс норми, що тлумачиться. Вчений доводить, що назви «системний спосіб тлумачення» і «системне тлумачення» найбільш точно відображають сутність досліджуваних явищ на відміну від назв «систематичний спосіб тлумачення» і «систематичне тлумачення». Автор класично підійшов до формулювання визначення поняття «системне тлумачення» через виокремлення його ознак. До таких ознак вчений відносить: 1) являє собою окремий різновид юридично значимої діяльності уповноважених суб'єктів; 2) системне тлумачення пов'язане з мисленням, при чому саме мислення дає можливість розуміти ті чи інші закономірності при зіставленні двох або більше юридичних норм. Найцікавіше, що в ході системного тлумачення мислення може мати як умовивід, так і інтуїтивний характер. Однак сам суб'єкт тлумачення, навіть якщо він спочатку інтуїтивно встановив будь-які зв'язки і залежності між нормами права, обов'язково повинен на основі ряду умовиводів пояснити свою позицію; 3) основу процесу системного тлумачення становить розгляд правових норм у їх єдності й у взаємозв'язку, тому і сенс однієї статті буде розумітися у системному зв'язку з іншими статтями; 4) являє собою сукупність прийомів тлумачення правових норм; 5) необхідність володіння суб'єктом тлумачення знаннями юридичного характеру, умінням швидко й результативно їх застосовувати в процесі зіставлення двох або більшого числа норм права; 6) спрямованість на досягнення певної мети. Як і будь-який різновид тлумачення, системне тлумачення необхідно для встановлення змісту норм права і волі законодавця, щоб найбільш точно застосувати цю норму до врегульованих правом суспільних відносин. Проте вчений вказує на те, що ця ознака не є основною¹. У подальшому автором запропоновано визначення поняття «системне тлумачення норм права», під яким розуміється діяльність, що здійснюється суб'єктами права, яка заснована на використанні ряду прийомів системного способу тлумачення, полягає у зіставленні двох і більше юридичних норм одна з одною з метою встановлення змісту норми для її точного застосування². Вчений розмежовує системне тлумачення норм прав та системний спосіб тлумачення норм права, співвідносячи їх як вид тлумачення та спосіб тлумачення. При цьому системне тлумачення є таким, у межах здійснення якого застосовуються прийоми системного способу тлумачення правових норм.

О. Ф. Скакун фактично ототожнює системний та систематичний способи тлумачення, при чому вчена виокремлює системний спосіб, а систематичний зазначає поруч у дужках. Під системним способом тлумачення правових норм О. Ф. Скакун розуміє визначення смислу норми права шляхом встановлення її системних зв'язків з іншими нормами. Дослідниця також визначила й особливості системного тлумачення норм права, до яких вона відносить наступні:

- порівнюється норма права, яка тлумачиться, з іншими нормами, з'ясовується її місце в конкретному нормативному акті, інституті, галузі законодавства, в усій правовій системі;
- виявляються системні юридичні зв'язки з іншими нормами, що надає змогу точно визначити її значення, сферу дії, смисл та уникнути помилок при її застосуванні, коли в одних випадках близькі норми можуть уточнювати або доповнювати зміст норми, яка досліджується, а в інших – містити необхідні винятки;
- необхідність системного тлумачення передбачена законодавством, особливо для банкетних та відсилочних норм, які побудовані таким чином, що можуть розглядатися лише в єдності з нормами, до яких відсилає сама правова норма³.

Окрім того, системний спосіб тлумачення правових норм розкривається вченими на основі наступних його особливостей, а саме як:

- відображення особливостей взаємозв'язку норм права, оскільки вони діють не ізольовано, а в єдності з ними, причому у складі цілісних інститутів, галузей права, всієї галузевої системи. Саме за допомогою системного способу досить повно розкривається зміст конкретної норми у її взаємозв'язку з іншими нормативними положеннями і принципами⁴;
- особливий метод, що полягає у з'ясуванні змісту правової норми з урахуванням її місця в системі права та у правовому інституті⁵;
- окремий метод тлумачення, котрий забезпечує з'ясування змісту конкретної норми шляхом ретельного аналізу зв'язків між нормативно-правовими приписами, що містять ту чи іншу частину, елемент норми права⁶;
- окремий вид тлумачення, що включає в себе відповідну технологію здійснення тлумачення правових норм. Цей вид тлумачення норм права заснований на сукупності прийомів тлумачення, які використовуються у зв'язку з наявністю у права такої властивості, як системність⁷ тощо.

В енциклопедичній літературі вченими також зроблено спробу виокремити та охарактеризувати системний спосіб тлумачення норм права, під яким запропоновано розуміти сукупність прийомів і правил, розроблених юридичною наукою на підставі вчення про системність права, для з'ясування системного характеру волі законодавця, розуміння системних зв'язків норми права, що тлумачиться, з іншими нормами, особливо з тими, які регулюють однакові або однорідні суспільні відносини, її місце в системі права⁸. В даному випадку вважаємо, що авторами цілком справедливо в основу розуміння цього поняття закладено ідею про його походження від вчення про системність права, що в свою чергу зумовлює необхідність здійснення інтерпретації норм права, засновуючись на знаннях про системні зв'язки між нормами права.

Слід окремо звернути увагу на існуючий стан наукового розуміння системного способу тлумачення шляхом виокремлення основних напрямів розуміння системного способу тлумачення правових норм. До таких можливо віднести наступні:

– вузьке розуміння, відповідно до якого системний спосіб тлумачення норм права визначається як особливий метод з'ясування змісту норми права, що є елементом системи права, який застосовується шляхом зіставлення (порівняння) двох або більше юридичних норм та дає змогу розкрити сенс норми, що тлумачиться;

– традиційне розуміння, згідно з яким системний спосіб тлумачення норм права являє собою сукупність прийомів і правил, розроблених юридичною наукою на підставі вчення про системність права, для з'ясування системного характеру волі правотворця, що виражена у змісті правових приписів, на підставі розуміння системних зв'язків норми права, що тлумачиться, з іншими нормами, особливо з тими, які регулюють однакові або однорідні суспільні відносини, її місця в системі права;

– широке розуміння, що ототожнює системний спосіб тлумачення правових норм з системним тлумаченням права як виду тлумачення правових норм, котрий включає в себе відповідну технологію здійснення тлумачення правових норм, беручи за основу системний характер права як такого.

На нашу думку, визначення будь-якого правового поняття чи категорії має засновуватись на їх етимологічних характеристиках, тобто необхідно звернутись до тлумачення відповідних слів, що їх знаходимо у тлумачних словникових джерелах. Слово «системний» має корінь – «систем», який позначає будь-яке явище чи процес системного плану, що має характер складання чого-небудь⁹; виявляється у множині взаємопов'язаних елементів, що відокремлена від середовища і яка взаємодіє з ним як ціле¹⁰. Окрім того, «система» визначається як порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь, або продуманий план, або зведений, прийнятий порядок¹¹, або визначається як сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням, або як сукупність принципів, які є основою певного вчення, сукупність способів, методів, прийомів здійснення чого-небудь, або як система управління чи будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин¹².

Саме від слова «система» та його розуміння походить слово «системний», що також має власне тлумачення у словникових джерелах. Словом «системний» визначається як те, що стосується системи, так і те, що є системою¹³.

Слово «системний» вживається для позначення слова «спосіб», яке виступає іменником і, відповідно, характеризується прикметником – «системний». Поєднання етимологічного розуміння слів «системний» та «спосіб» дає змогу говорити, що у такому поєднанні слів відображається:

– по-перше, характеристика самого способу як такого, що засновується на системних засадах, стосується певної системи;

– по-друге, характеристика предметності застосування цього способу, що стосується визначення та характеристики системності того чи іншого явища, щодо якого застосовується сам спосіб.

Говорячи про системні зв'язки права, що становлять об'єкт тлумачення правових норм, яке здійснюється за допомогою системного способу, вважаємо, що під «системним способом тлумачення норм права» доцільно розуміти особливий різновид способу тлумачення правових норм, який складається з системи правил, прийомів, принципів та засобів аналізу змісту, форми та структури правової норми, що заснований на ідеях про системний характер права. Результатом його застосування є отримання знань про зміст та смисл норми права з позиції її внутрішньої будови, взаємозв'язку між елементами норми права та норми права з іншими правовими нормами, що забезпечує узгодженість правових норм між собою.

Серед характерних ознак системного способу тлумачення правових норм, які визначають його як правову категорію системного плану, можливо узагальнити наступні: 1) являє собою різновид способів тлумачення правових норм, що складається з системи правил, прийомів, принципів та засобів тлумачення норм права, які пов'язані між собою та використовуються в органічній єдності; 2) реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами в межах процесу тлумачення правових норм, які здійснюють тлумачення норм права на професійній основі, забезпечуючи їх комплексний аналіз в аспекті їх взаємозв'язку й взаємодії; 3) є результатом розумової діяльності людей, які входять до складу суб'єктів тлумачення правових норм, що забезпечує можливість з'ясування логіки побудови системи права, яка закладена правотворцем, та її відображення в результаті проведеного тлумачення правових норм; 4) системне тлумачення правових норм як різновид юридично значимої діяльності породжує відповідні правові наслідки, взаємопов'язане з явищем правореалізації та правотворчості в частині їх забезпечення та виявлення недоліків; 5) об'єктом системного тлумачення правових норм є норми права з позиції їх внутрішньої будови, взаємозв'язку між елементами норми права та норми права з іншими правовими нормами, що забезпечує узгодженість правових норм між собою; 6) результатом застосування системного способу тлумачення правових норм є інтерпретаційний акт системного тлумачення, в якому узагальнено особливості змісту та розуміння норми права як елементу системи права; 7) системний спосіб тлумачення націлений на встановлення змісту норм права з метою найбільш точного розуміння самої правової вимоги, виокремлення її недоліків та застосування цієї норми до врегульованих правом суспільних відносин.

¹ Дворников Н. Л. Системное толкование норм права: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н. Л. Дворников. – Волгоград, 2007. – С. 50–56.

² Там само. – С. 61.

³ Скаун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник. Перевод с укр. – Х.: Эспада. – С. 652.

⁴ Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М., 1999. – С. 135.

⁵ Абдуллаев М. И., Комаров С. А. Проблемы теории государства и права. – СПб., 2003. – С. 414; Слесарев А. В. Судебно-арбитражное толкование норм гражданского права. – СПб., 2005. – С. 67.

⁶ Сырых В. М. Логические основания общей теории права. – Т. 1. Элементный состав. – М., 2004. – С. 393.

⁷ Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. – Ч. 4. Интерпретационная юридическая практика. – Ярославль, 1998. – С. 30.

⁸ Власов Ю. Л., Назребельный В. П. Тлумачення норм права // Юридична енциклопедія: в 6-ти т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 6. – 2004. – С. 81.

⁹ Словарь русского языка. В 4 т. – Т. 4. – М., 1988. – С. 99.

¹⁰ Система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

¹¹ Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/systema>

¹² Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uktdic.appspot.com/?q=%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0>

¹³ Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/systema>; Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://uktdic.appspot.com/?q=%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0>

Резюме

Котенко М. В. Системний спосіб тлумачення правових норм: поняття, ознаки та місце в системі правоінтерпретаційної діяльності.

У статті проаналізовано стан наукової розробки поняття та ознак системного способу тлумачення правових норм як самостійної юридичної категорії. Автором виокремлено наукові підходи до розуміння системного способу тлумачення правових норм, встановлено їх недоліки та переваги. На підставі цього узагальнено факт дискусійності розуміння системного способу тлумачення правових норм, визначено напрями активізації наукової розробки системного способу тлумачення правових норм у теорії держави і права. Узагальнюючи особливості доктринального розуміння системного способу тлумачення правових норм, запропоновано та обґрунтовано авторське розуміння поняття «системний спосіб тлумачення правових норм», виокремлено й охарактеризовано його ознаки. Окрім того, автором визначено місце системного способу тлумачення правових норм як практичної діяльності в системі юридично значимої діяльності.

Ключові слова: правова норма, інтерпретаційна діяльність, тлумачення правових норм, роз'яснення правових норм, способи тлумачення правових норм, системний спосіб тлумачення правових норм.

Резюме

Котенко Н. В. Системный способ толкования правовых норм: понятие, признаки и место в системе правоинтерпретационной деятельности.

В статье проанализировано состояние научной разработки понятия и способа толкования правовых норм как самостоятельной юридической категории. Автором выделены научные подходы к пониманию системного способа толкования правовых норм, установлены их недостатки и преимущества. На основании этого обобщен факт дискуссионности понимания системного способа толкования правовых норм, определены направления активизации научной разработки системного способа толкования правовых норм в теории государства и права. Обобщая особенности доктринального понимания системного способа толкования правовых норм, предложено и обосновано авторское определение понятия «системный способ толкования правовых норм», выделены и охарактеризованы его признаки. Кроме того, автором определено место системного способа толкования правовых норм как практической деятельности в системе юридически значимой деятельности.

Ключевые слова: правовая норма, интерпретационная деятельность, толкование правовых норм, разъяснение правовых норм, способы толкования правовых норм, системный способ толкования правовых норм.

Summary

Kotenko M. The system method interpretation legal norms: the concept, features, and place in the system of legal activity.

In the content of the article analyzes the scientific development concept and the method of systemic interpretation of legal norms. Provide scientific approaches to understanding the method the system of interpretation of legal norms established their advantages and disadvantages. Proposed and justified by the author's understanding of the concept of "system method interpretation of legal norms", isolated and characterized by its attributes, defined place in the system legal activity.

Key words: legal norm, interpretive activities, the interpretation of law, clarifying legal norms, the ways of interpretation of legal norms, system method interpretation of legal norms.

Отримано 14.06.2013